

Олександр ЗАЙЦЕВ

ІДЕОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ОУН ДО 1939 РОКУ

Ідеологію ОУН 1929–1939 рр. найкраще можна окреслити термінами, які вживали самі ж оунівці – *революційний інтегральний націоналізм* недержавного народу. Як радикальна ідеологія національного визволення з авторитарними тенденціями у 1930-х роках інтегральний націоналізм ОУН набув форми *революційного тоталітарного націоналізму*, який прагнув охопити все українське суспільство, змобілізувати його на національну революцію і збудувати нову українську державу на засадах *націократії*. Політична стратегія ОУН впливала з її ідеології й була спрямована на мобілізацію мас з метою використання майбутньої світової війни для революційного здобуття української державності.

Ключові слова: ідеологія, політична стратегія, Організація українських націоналістів, інтегральний націоналізм, тоталітаризм, націократія, національне визволення.

Проблема ідеологічної еволюції ОУН і її зв'язку з практичною діяльністю організації та Української повстанської армії дискусійна, потребує ретельного вивчення джерел, які стосуються українського визвольного руху. В історіографії виразно простежуються дві тенденції, що їх можна умовно окреслити як “викривальну” та “оборонну”. Деякі історики викривають “злочинний”, “фашистський”, “ксенофобський” характер ідеології ОУН, її колаборацію з нацистською Німеччиною, участь у знищенні євреїв, масові вбивства поляків на Волині та інші дії, що їх однозначно визнають злочинними¹. Інші дослідники намагаються захистити ОУН від цих звинувачень, наголошуючи натомість на визвольних і анти тоталітарних цілях організації, прагненні до порозуміння з національними меншинами та сусідами тощо². Окремі історики намагаються уникати як викривальної, так і апологетичної тенденції, пояснюючи мотивацію і логіку дій учасників націоналістичного

¹ Див., наприклад: *Масловський В.* З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни / В. Масловський. – Москва, 1999; *Poliszcuk W.* Źródła zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / W. Poliszcuk. – Toronto, 2003. – Т. 1; *idem.* Dowody zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. – Toronto, 2000. – Т. 2; *Дюков А.* Второстепенный враг: ОУН, УПА и решение “еврейского вопроса” / А. Дюков. – Москва, 2008; *Kulińska L.* Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939 / L. Kulińska. – Kraków, 2009; *Partacz Cz.* Przyczyny banderowskiego ludobójstwa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej / Cz. Partacz // Działalność nacjonalistów ukraińskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 2010. – S. 161–172.

² Див., зокрема: *Деревінський В.* Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин / В. Деревінський. – К., 2006; *В'ятрович В.* Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів, 2006; *його ж.* Друга польсько-українська

підпілля, зокрема й їх ідеологічну зумовленість³. Такий підхід найпродуктивніший, та, на жаль, сьогодні він ще не став панівним. У багатьох публікаціях, що стосуються цієї теми, не враховано ідеологічної еволюції ОУН, зокрема важливих змін, які сталися у другій половині 1930-х років.

Ця стаття не претендує на вичерпний і систематичний аналіз довоєнної ідеології “організованого” націоналізму⁴. Спробую висвітлити ідейні засади та політичну стратегію ОУН до 1939 р., приділивши особливу увагу тим аспектам, що якоюсь мірою можуть пояснити діяльність обох гілок ОУН під час Другої світової війни.

Під ідеологією в цій статті я розумітиму “форму соціальної та політичної філософії, в якій практичні елементи настільки ж важливі, як теоретичні; вона є системою ідей, що прагне і пояснити світ, і змінити його”⁵. Під політичною стратегією матиму на увазі план діяльності, спрямованої на досягнення довгострокових політичних цілей шляхом оптимального використання наявних ресурсів. Іншими словами, політична стратегія – це конкретизація ідеології в частині, спрямованій на зміну політичної реальності.

Аналізуючи тогочасну ідеологію ОУН, слід зробити два принципових застереження. По-перше, як слушно зауважив Георгій Касьянов, як сама ОУН ніколи не була монолітно єдиною, так і її ідеологія – несвітоглядний моноліт. Поза відносно узгодженим комплексом базових постулатів і принципів побутувало розмаїття інтерпретацій, хоч і обмежене певними рамками⁶.

По-друге, помилково було б вважати, що всі члени ОУН керувалися у своїй діяльності сформульованими ідеологічними засадами організації. Для багатьох із них націоналізм означав безкомпромісну боротьбу за Українську державу, а на ідеологічні тонкощі вони не зважали. Недаремно член Проводу українських націоналістів Микола Сціборський у листі до голови ПУН Євгена Коновальця від 15 листопада 1931 р. зазначав, що ідеологічні проблеми в ОУН – це “питання, від яких одразу дехто з нас починає позихати, другі відчувають шлункові спазми, а треті саркастично посміхаються”⁷. А секретар голови ПУН Михайло Селешко в листі до Михайла Колодзінського 24 травня 1937 р. писав: “[...] Я не маю охоти запускатись в ідеологічні балачки. Я знаю, чого я хочу, і того мені досить без всього. Я хочу Української держави, хочу створити українську армію, міцну, щоб ворога біла, а там хай собі політики роблять, що хочать. Як будуть за багато чудасій творити,

війна. 1942–1947. – К., 2011; *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич. – Львів, 2010.

³ *Касьянов Г.* Ідеологія Організації українських націоналістів // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Г. Касьянов. – К., 2005. – С. 445–478; *Грицак Я.* Тези до дискусії про УПА / Я. Грицак // *Його ж.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. – 2-ге вид. – К., 2011. – С. 65–93; *Motyka G.* Od rzezi wołyńskiej do akcji “Wisła”: konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Kraków, 2011.

⁴ Докладний, але теж далеко не вичерпний розгляд цієї теми див.: *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia / R. Wysocki. – Lublin, 2003. – S. 160–199.

⁵ *Cranston M.* Ideology / M. Cranston // *The New Encyclopaedia Britannica.* – Chicago, 1998. – Vol. 20. – P. 768.

⁶ *Касьянов Г.* Ідеологія Організації українських націоналістів. – С. 445–446.

⁷ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2 (Євген Коновалець). – Спр. 5. – Арк. 13.

тоді треба їх за чуба брати та повернути до порядку, або ще краще виляти відро холодної води на голову”⁸.

Та як би деякі члени ОУН не висловлювалися щодо “ідеологічних балачок”, організація не могла існувати без ідеології. Її формування розпочалося ще до створення ОУН і в основному завершилося в 1935–1939 рр. – у період від публікації праці М. Сціборського “Націократія” до прийняття нової Політичної програми Другим Великим збором ОУН.

Ґрунтувалася ідеологія ОУН передусім на працях Дмитра Донцова, однак ступінь його впливу на членів організації не варто перебільшувати. Члени ОУН, що перебували в еміграції, твори Донцова розглядали як важливі для націоналістичної пропаганди, але ніколи їх не “канонізували”. Є. Коновалець у листах до соратників навіть скептично називав Донцова “т. зв. ідеологом націоналізму”⁹, проте цінував його роль у вихованні націоналістичної молоді й рішуче застерігав тих членів ОУН (як-от Володимира Мартинця та Євгена Онацького), які в силу “своєї сліпої ненависті до Зевеса” (криптонім Донцова в листуванні оунівців) намагалися розпочати критичну кампанію проти редактора “Вістника”¹⁰.

Сам Донцов ніколи не визнавав ОУН втіленням своїх ідей і в листуванні з ПУН підкреслював “психологічну пропасть”, яка ділила його від Проводу¹¹, та давав зрозуміти, що націоналізм ОУН не повністю відповідає накресленому ним ідеалу. Редактор “Літературно-наукового вістника” старанно уникав усього, що могло викликати враження його близькості до ОУН. Коли у травні 1932 р. перемисьльський “Український голос” (неофіційний орган ОУН) оголосив про намір урочисто відзначити десятирічний ювілей відновленого “ЛНВ”, Донцов у листі до редакції газети рішуче відмежувався від цієї акції, мовляв, це може “викликати серед необізнаного загалу враження якоїсь спеціальної ідейної (а може й організаційної) інтимності, близькості обох видавництв, що не відповідає дійсності”¹².

Серед інших джерел ідеології ОУН, освоєних її теоретиками найчастіше за посередництвом Донцова, важливе значення мали ірраціоналістичні, волонтаристичні й віталістичні теорії Фрідріха Ніцше, Анрі Бергсона, Жоржа Сореля, Гюстава Лебона, Освальда Шпенглера та інших західноєвропейських мислителів¹³. На ідеологію та політичну стратегію ОУН помітний вплив мав італійський фашизм і значно меншою мірою – німецький націонал-соціалізм, який сприймали з великими застереженнями, зважаючи на його теорію расової неповноцінності слов’ян¹⁴. Що ж до української політичної думки, то ОУН підкреслювала радикальний розрив з її традицією, за винятком творів Миколи Міхновського та В’ячеслава Липинського,

⁸ Там само. – Ф. 1 (Організація Українських Націоналістів). – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 114.

⁹ Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1989. – Т. 4: Записки українського журналіста. 1934 рік. – С. 85.

¹⁰ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2. – Спр. 3. – Арк. 142–143.

¹¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Kolekcja: Towarzystwo Naukowe im. T. Szewczeni. – Podzespół: Archiwum Dmitra Doncowa. – Teka VI. – K. 104.

¹² Ibid. – Teka V. – K. 120.

¹³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К., 1994. – Т. 2. – С. 249.

¹⁴ Докладніше див.: Зайцев О. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи / О. Зайцев // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 89–101.

зокрема вчення останнього про провідну верству вплинуло на ідеологічні концепції Організації українських націоналістів.

Головні засади ідеології ОУН затвердив установчий Конгрес у Відні в 1929 р.: українську націю визнано найвищою цінністю, що визначала всю діяльність націоналістів, а головною метою нації в стані її політичного поневолення вважали самостійну соборну державу, яку належало здобути шляхом національної революції. Аналізуючи документи Конгресу та підготовчі матеріали до нього, зауважимо, що головними творцями ідеології та політичної стратегії ОУН на цьому етапі були Юліан Вассиян, Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець, Микола Сціборський, Макар Кушнір і Зенон Пеленський¹⁵.

Стрижнем ідеології ОУН від самого початку був *інтегральний націоналізм*. Саме поняття, як і правомірність його застосування щодо українського визвольного руху, викликає іноді заперечення у деяких дослідників, як нібито чужоземний і штучний. Насправді він цілком відповідав інтерпретації ідеологів ОУН. Ю. Вассиян, якому ПУН у 1928 р. доручив сформулювати головні ідеологічні засади майбутньої організації, писав: “Ні політична партія, ні суспільний клас, ні стан не відповідні як становище, з якого можна було б обняти, зрозуміти й кермувати життям нації [...]. Тому ні одна з цих форм не підходить для цілей націоналізму, що стається тим, чим він є, власне шляхом поборення в собі духа партійності, класовості, становості. Головним предметом його прямування є *зісуцільнювання* різного при допомозі *доповнення й синтезу*, а не *упрощування* його шляхом виключення й негації. З огляду на це можна б назвати його *інтегральним націоналізмом*”. Отже, Ю. Вассиян розумів під інтегральністю націоналізму прагнення до інтеграції (“зісуцільнювання”) різних політичних і суспільних груп у “націю як живу збірну одиницю”¹⁶. При цьому він не вважав націю абсолютною цінністю, щодо якої особа є лише засобом: “Для *одиниці* нація не є ідеалом, абсолютною вартістю, але *ідеєю*, формою творчого буття, що, не дивлячись на багату різномірність своїх ідеалів, вдержує їх у відношенні певного споріднення, співналежності. Одиниця вважається супроти нації *засобом* тільки зі становища свідомості, що ідея нації переходить межі її існування, – отже, тільки з огляду на свою часово обмежену участь в ідеї нації, тоді як вона є *ціллю* з огляду на обставину, що актуальність самої ідеї зумовлена непереривною присутністю одиниць, які дають їй зміст та вдосконалюють його”¹⁷. Вассиян застерігав від отождолення суспільного інтегралізму “з колективізмом, що признанням *виключної* рації ідеї колективного інтересу установляє абсолютною засадою *цілість*, якій вповні підпорядковує одиницю”¹⁸.

Однак складні теоретичні статті Ю. Вассияна не мали великого впливу на погляди більшості членів ОУН. Серед молодих націоналістів “у краї” (тобто в Західній Україні) утвердилося спрощене розуміння інтегрального націоналізму. У 1933 р. оунівський публіцист, що підписувався ініціалами С. О. (можливо, Ярослав

¹⁵ Див.: Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / [упор. В. Муравський]. – Львів, 2006.

¹⁶ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Ю. Вассиян // Націоналізм: антологія. – К., 2000. – С. 205–206.

¹⁷ Там само. – С. 208.

¹⁸ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму / Ю. Вассиян // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. – С. 193.

Стецько, ідеологічний референт Крайової езекутиви ОУН), протиставляв цей тип націоналізму “націоналізмові” ліберальних опонентів ОУН, які, мовляв, хочуть вільної України, щоб “під покришкою “взнеслих” ідей про гуманність використувати свої “права” людини і громадянина на шкоду нації в ім’я свободи думки і слова [...]. Але крім такого “націоналізму” є ще націоналізм. Є ще визнавці і носії націоналізму, що його дехто називає інтегральним. Націоналізму, що ставить націю понад усе. Він змагає революційною дорогою за усамостійнення нації не на те, щоби собі такий високопоставлений Грицько в ім’я права на “свободу думки” робив вихилися, як химерна танцюристка, чи спокійно жував хліб, а на те, щоб цей Грицько навіть тоді, як “в поті чола” споживає хліб, споживав його на користь загальнонаціональних інтересів”. Цей революційний націоналізм “ставить виразно питання не відносно поодиноких “кривд та прав”, а відносно цілковитого знищення в першій мірі галапасних націй”, що визискують поневолені народи¹⁹. Автор цих роздумів розставляв акценти дещо інакше, ніж Вассиян, і досить влучно, хоч і не без вульгаризації, вказував на головну вимогу інтегрального націоналізму – підпорядкування особистого національним інтересам.

Ще категоричніше висловився інший видатний оунівський публіцист – Дмитро Штикало, називаючи націоналізм новітньою релігією: “[...] Для **націоналіста**, цебто визнавця націоналістичної релігії, – ціль і щастя людського життя лежить у відданні себе цілого своїй нації”²⁰.

Отже, ідеологи ОУН розуміли під інтегральним націоналізмом, по-перше, трактування нації як органічної цілості, збірної особи чи навіть єдиного організму²¹, по-друге, визнання найвищої цінності власної нації та її інтересів (нація понад усе). У поглядах на співвідношення загальнонаціонального та особистого повної єдності не було: Вассиян прагнув їх гармонізувати в концепції “індивідуального універсалізму”²², тоді як інші теоретики ОУН однозначно вимагали повного підпорядкування особистості своїй нації. Другий погляд у середині 1930-х років став панівним, особливо серед молодих “крайовиків”. Зауважимо, що термін “інтегральний націоналізм” оунівці вживали рідко – частіше використовували означення “організований”, “революційний”, пізніше також “авторитарний” і “тоталітарний” націоналізм.

Філософським підґрунтям націоналізму ОУН визнавали ідеалізм і волюнтаризм. “Найбільше загально можна твердити, що наша доба, наше покоління, має систему вартостей, побудовану не на матеріалізмі та детермінізмі, як це було у наших попередників, – лише на ідеалізмі й волюнтаризмі”, – писав член ПУН Д. Андрієвський²³. Ідеалістичний світогляд розуміли як антитезу не тільки до марксистського матеріалізму, а й до позитивізму, прихильниками якого були

¹⁹ С. О. Союзники большевизму / О. С. // Наш Клич. – 1933. – 14 трав.

²⁰ Штикало Д. Над світом сяє хрест меча / Д. Штикало. – Львів, 1936. – С. 20.

²¹ Див., наприклад: Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів (далі – Документи і матеріали з історії ОУН) / [ред. кол: В. Верига та ін.]. – К., 2005. – Т. 1: 1927–1930 / [упоряд.: Ю. Черченко, О. Кучерук]. – С. 97; Штикало Д. Над світом сяє хрест меча. – С. 19.

²² Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму. – С. 193–194.

²³ Андрієвський Д. До ідеологічно-статутарної підготовки Організації українських націоналістів / Д. Андрієвський // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. – С. 37.

корифеї української демократичної думки від Володимира Антоновича до Михайла Грушевського²⁴.

Ці світоглядні засади теоретично визнавали всі ідеологи ОУН, хоч на практиці деякі з них у своїх працях схилилися радше до позитивістського способу мислення. М. Сціборський писав Є. Коновальцю: “Я не боюся того сакраментального слова “позитивізм”, зрештою, мушу визнати, що позитивістичний спосіб думання, аналізу і оцінки ріжних засадничих проблем найбільш відповідає мойому духовому і розумовому укладу”. Проте кількома рядками нижче, критикуючи ще більшого “позитивіста”, члена ПУН Дмитра Демчука, він визнавав: “Годі заперечувати той факт, що момент ідеалізму, ідейности, волонтаристичности і в і р и в житті і почуваннях членів нашої ОУН відобрає дуже поважну роль. Підійти до всіх цих виявів з операційним ножом було би навіть шкідливо. Цім ми скастрували би самих себе”²⁵.

Утім, значно більше, ніж філософські та світоглядні проблеми, членів ОУН цікавили конкретні шляхи здобуття незалежної Української держави та її майбутньої розбудови. До середини 1930-х років ОУН не мала чіткої концепції майбутнього державного устрою України. Загалом усі погоджувалися, що після національної революції має бути період національної диктатури, але не було ясності, яким буде постійний державний лад, коли диктатура виконає свої завдання. Андрієвський, який на Конгресі 1929 р. виступив з основною доповіддю з цього питання, рішуче відкидав ліберально-демократичну концепцію виявлення суверенної волі народу через плебісцити і вибори з вільним змаганням політичних партій: “Бо ж в основі загальне виборче право, або допит кожного члена нації окремо, є найбільшим непорозумінням нашої химерної доби. В ній нема підтвердження особистости нації, лише заперечення цієї останньої. Справді, загальне, безпосереднє, рівне індивідуальне голосування розбиває єдність суспільного організму на його атоми і тим нищить цілість збірної особи”. Тому і після виконання національною диктатурою своїх завдань Андрієвський вважав за потрібне зберегти зосередження неподільної влади в руках однієї особи – Гетьмана або Вождя Нації, обраного довічно не всенародним голосуванням, а установчими зборами представників “Чинних Борців за Самостійність”. Партії та партійна боротьба повинні були назавжди зникнути: “Місто зграї вічно ворогуючих партій і їх вічно мінливих бльоків має зайняти органічна однолітна провідна верства”. Єдиним носієм державної ідеології провідної верстви мала стати ОУН²⁶.

Інший член ПУН, М. Кушнір (Я. Дуб), хоч і не вступав у відкриту полеміку з Андрієвським, але на сторінках ідеологічного органу ОУН “Розбудова нації” висловив інші погляди на майбутній державний лад. Визнаючи необхідність диктатури на першому етапі державного будівництва, він водночас застерігав: “Однак затягувати національну диктатуру на довший час, як це зробили російські більшевики чи італійські фашисти, було б теж недоцільним та досить небезпечним експериментом, бо нація позбавлена довший час належної волі та скована по рукам і ногам монопольним пануванням одної партії чи групи не в стані належним способом розвинути свої творчі сили, позбавлена можливости виявити свою

²⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – С. 249.

²⁵ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2. – Спр. 5. – Арк. 14.

²⁶ Документи і матеріали з історії ОУН. – Т. 1. – С. 104–106, 109.

енергію та розмах на всіх ділянках господарського чи культурного розвитку. [...] *Коротко кажучи, ми, націоналісти, проти диктатури як форми державного ладу за нормальних умов життя нації*²⁷. На думку М. Кушніра, майбутній державний устрій мав бути народоправством на засаді розподілу влади між главою держави, законодавчим органом та вищим судом. Зразком для України автор вважав США.

Установчий Конгрес ОУН чітко не висловився з цієї проблеми, бо об'єднати республіканців та монархістів, прихильників демократії й авторитаризму можна було лише щодо найзагальніших принципів. Все ж в основу розділу “Державний устрій” політичної програми ОУН поклали ідеї Андрієвського, але сформульовані набагато лаконічніше, ніж у його рефераті²⁸.

Однак з бігом часу дедалі гостріше відчувалася потреба вироблення чіткіших ідеологічних і програмних засад. Вже у листопаді 1931 р. Сціборський писав Коновальцю, що неможливо прийти на наступний збір ОУН, який тоді планували, “з тою ідеологічною галабурдою, як це мало місце у Відні”²⁹. Власне М. Сціборський спробував конкретизувати устроєву концепцію ОУН, яку розробив у “Націократії” та низці брошур і статей, опублікованих у другій половині 1930-х років. Ці праці висунули колишнього організаційного референта ПУН на позицію провідного ідеолога організації. Поряд з ним найбільший внесок у розвиток ідеології та політичної стратегії ОУН у той час зробили Орест Чемеринський (Ярослав Оршан), Володимир Мартинець, Ярослав Стецько, Дмитро Штикало, Михайло Колодзінський та ін.

Ідеологічна еволюція ОУН відбувалася на тлі драматичних змін, які охопили Європу в 1930-х роках: кульмінації масового терору в СРСР, приходу до влади націонал-соціалістів у Німеччині, утвердження тоталітарних систем в обох країнах і авторитарного режиму в Польщі, поглиблення загальної кризи демократії в Європі, формування коаліції держав на чолі з Німеччиною з метою зруйнування Версальської системи, в умовах назрівання нової світової війни. Усе це накладало відбиток на ідеологію та політичну стратегію ОУН.

Успіхи тоталітарних політичних режимів породжували переконання, що український націоналізм теж повинен іти подібним шляхом, якщо хоче вижити й перемогти. “Націократія” М. Сціборського, яка розвивала і радикалізувала ідеї Д. Андрієвського, сформульовані ще 1928 р., власне й була спробою створити українську модель тоталітаризму з однопартійною системою, ідеологічною монополією ОУН, практично необмеженою владою Вождя Нації тощо³⁰.

Наприкінці 1930-х років члени ОУН почали називати свій націоналізм тоталітарним і авторитарним. Приміром, в ідеологічному альманасі ОУН “На службі нації” (1938) “проти національним концепціям” демолібералізму і марксизму протиставлено “сучасний революційний, тоталітарний і авторитарний націоналізм”³¹. Перейнявши в італійських фашистів термін “тоталітарний”, оунівці, як і фашисти,

²⁷ Дуб Я. Сучасна криза державного ладу та майбутній устрій України / Я. Дуб // Розбудова Нації. – 1929. – Ч. 8–9. – С. 256.

²⁸ Пор.: Устрій Організації Українських Націоналістів // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. – С. 286–287.

²⁹ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2. – Спр. 5. – Арк. 13.

³⁰ Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Париж, 1935 (особливо розділ VI).

³¹ Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму / М. Подоляк // На службі нації. Альманах. – Париж, 1938. – С. 32.

вкладали в нього позитивний зміст: тотальний контроль націоналістичної держави над всіма сферами суспільного життя уявляли як конструктивний і необхідний для творення нового ладу і нової людини.

Саме так розумів тоталітаризм і М. Сціборський: **“Тоталітарна місія націоналізму покликує його не до плекання й поглиблення роз’юшених антагонізмів, а до скріплення внутрішнього зв’язку й співпраці всіх здорових складових частин нації. [...] Анархічна й експлуататорська капіталістична демократія мимо свого “індивідуалізму” витворює в державі й народньому господарстві деструктивні явища. Тоталітарний і етичний устрій націократичної Української Держави зможе натомість скермувати всі без винятку виробничі групи суспільства на шлях здорового (індивідуального й колективного) розвитку та поставити їх усіх на службу нації”³².**

Тоталітарну націократичну концепцію покладено в основу розділу “Державний лад” Політичної програми, яку прийняв II Великий збір ОУН (серпень 1939 р.)³³, та написаного М. Сціборським проекту конституції України (осінь 1939 р), у першій статті якого зазначено: “Україна є суверенною, авторитарною, тоталітарною, професійно становою державою, що носить назву Українська Держава”³⁴.

Проголошуючи своєю метою тоталітарну державу, оунівці не відкидали поняття демократії, але подібно до Беніто Муссоліні³⁵ протиставляли ліберальному розумінню демократії її “правдиве” розуміння, що ґрунтується не на пониженні еліти до рівня більшості та конкуренції політичних і суспільних сил, а на ієрархії, дисципліні, централізації та солідарній співпраці різних станів суспільства під керівництвом єдиної провідної верстви: “Устрій, до якого змагає український націоналізм, не тільки позначається дисципліною, творчістю та ієрархією. Його основною цією є також демократія у правдивому розумінні цього слова, як політична й соціальна рівноправність усіх соціальних груп і яко дух солідаризму й товарищескості між членами різних станів, що є складниками одної національної спільноти й співтворцем величі та сили спільної Батьківщини”³⁶.

Соціально-економічна платформа ОУН пропонувала “третій шлях” між ліберальним капіталізмом і марксистським соціалізмом. Визнаючи засади приватної власності та ринкової економіки, ОУН відкидала ідею вільного ринку як єдиного регулятора економічного розвитку. Націоналісти передбачали націоналізацію важкої промисловості, участь працівників у власності на підприємства через акціонування, державне регулювання економіки, протекціонізм тощо³⁷. Боротьбу класів мало

³² Сціборський М. Земельне питання / М. Сціборський. – Париж, 1939. – С. 22, 93.

³³ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / [упор.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник]. – [Б. м.], 1983. – Т. 2. – С. 401–402.

³⁴ Документи і матеріали з історії ОУН. – К., 2002. – Т. 7: Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН) / [упор.: О. Кучерук, Ю. Чеченко]. – С. 8–23.

³⁵ Пор.: “[...] Фашизм є проти демократії, яка зрівнює народ до більшого числа, знижуючи його до рівня більшості; але й найширшою формою демократії, якщо народ є подуманий [...] якісно, а не скількісно, як ідея [...], що здійснюється в народі як свідомість і воля кількох чи навіть Одного і, що як ідеал змагає здійснитись у свідомості й волі усіх” (Муссоліні Б. Доктрина фашизму / Б. Муссоліні; [пер. М. Островерха]. – Львів, 1937. – С. 10).

³⁶ Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму... – С. 44.

³⁷ Див.: Панченко В. Формування економічної платформи українського націоналістичного руху у 1920–1950-х роках / В. Панченко. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 101–165, 242–245.

заступити їх співробітництво на засадах національного солідаризму. Погодження інтересів різних груп виробників і працедавців та їх представництво в державних органах планували здійснювати за допомогою контролюваного державою корпоративізму і синдикалізму, беручи за модель для наслідування насамперед досвід “корпоративної держави” італійського фашизму. На думку М. Сціборського, саме тоталітарні (націоналістичні) державні устрої Італії та Німеччини “знайшли корисне й відповідне основним тенденціям нашої епохи розрішення спірних питань господарської власності”, подолавши обмеженість і демоліберального капіталізму, і соціалізму³⁸. Соціально-економічна платформа ОУН була по суті проектом альтернативної, неліберальної й некомуністичної, модернізації суспільства шляхом установлення націоналістичної диктатури розвитку, зразком якої слугувала для ОУН та ж таки фашистська Італія³⁹.

Концепцію тоталітарної та корпоративної держави ідеологи ОУН запозичили з ідейного арсеналу італійського фашизму. У другій половині 1930-х років українські націоналісти орієнтувалися передусім на фашизм, що простежується навіть у видавничій діяльності культурної референтури ОУН на 1937 р., укладеного її керівником Олегом Кандибою (“Ольжичем”). План передбачав видання “Доктрини фашизму” Муссоліні, книжки “Національна фашистівська партія” в перекладі з італійської, “Історії Італії”, “Нарисів про новітню (фашист[івську]) ідеалістичну філософію”, а також підготовку спеціальної критичної студії про фашизм⁴⁰. Щоправда, через фінансові та інші обмеження з цього плану вдалося здійснити тільки перший пункт: у 1937 р. вийшла друком “Доктрина фашизму” в українському перекладі зі вступною статтю Богдана Кравцева.

Ще одне важливе поняття, яке утвердилося в ідеологічному дискурсі ОУН у 1930-х роках, – імперіалізм. Утім, розуміли його по-різному: одні – як територіальну експансію і підкорення сусідніх народів, інші – як створення “духовної імперії” в дусі висловлювань Муссоліні (до захоплення Італією Ефіопії).

Найвиразніше імперіалістичну програму першого типу викладено у “Воєнній доктрині українського націоналізму” М. Колодзінського (1938). Він застерігав, що визволена Українська держава в жодному разі не повинна обмежуватися етнічними кордонами: “Коли політика українського націоналізму змагає оперти східні границі України на Волзі й поширити свій вплив у центральну Азію, то воєнна доктрина українських націоналістів не може брати під увагу тільки етнографічні українські землі [...]”⁴¹. За Колодзінським, майбутні державні кордони мали охоплювати не лише українські території, а й Молдову, значні частини Румунії, Польщі, Білорусі,

³⁸ Сціборський М. Проблеми господарської власності / М. Сціборський // На службі нації. Альманах. – Париж, 1938. – С. 16.

³⁹ Про фашизм як диктатуру розвитку чи модернізаційну диктатуру див.: Gregor A. Fascism and Modernization: Some Addenda / A. Gregor // World Politics. – Vol. 26. – 1974. – No 3. – P. 370–384 (у скороченні див. також: International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus / [ed. by R. Griffin]. – London, 1988. – P. 127–137); Idem. Italian Fascism and Developmental Dictatorship. – Princeton, NJ, 1979; Idem. The Faces of Janus: Marxism and Fascism in the Twentieth Century. – New Hawen; London, 2000.

⁴⁰ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 91; пор.: там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 109 (“Завдання Культурферату” – аркуші не пронумеровані).

⁴¹ Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – 2-ге вид. – Торонто, 1957. – С. 22 (публікація першої частини “Воєнної доктрини українських націоналістів”).

Росії (аж до середньої Волги і Каспійського моря), Північний Кавказ, а також Баку і нафтові родовища Апшеронського півострова⁴².

Та це була лише програма-мінімум, після здійснення якої належало перейти до справжньої імперіалістичної експансії: “Україна має велику і славу місію до зроблення. По здобуттю України ми маємо станути на східно-Європейським просторі узброєні на чотири сторони і розпочати другий розділ нашої праці, себто опанування центральної Азії, щоби влучити її в круг нашої культури і цивілізації. [...] Хто вже раз відважується бути паном Києва, то мусить не тільки станути кріпко ногою над долінною Волгою, але рівнож перейти Урал та взяти в свої військові та політичні впливи цілий той шмат Західної Азії, що нині гне спину під Москвою”⁴³. Визволивши з-під московського панування узбеків, таджиків і туркменів, Україна мала поширити на них власний політичний вплив. Казахстану, на думку Колодзінського, мав стати домініоном, де верховну владу мало б українське населення, а казахи з часом мусіли “згинуті або зредукуватися до тої ролі, яку мають Індияни в Америці. [...] Казахстан є наша азійська Україна – імперія України, за якою тужать молоді укр[аїнські] націоналісти”⁴⁴.

Дещо інакше розумів “імперіяльність України” М. Сціборський. У листі до Я. Стецька від 15 березня 1938 р., полемізуючи з поглядами останнього (близькими до поглядів Колодзінського), Сціборський писав: “Демоліберальний імперіялізм реалізовувався шляхом насильного (адміністративного) інкорпорування чужих територій та асиміляції. Доба націоналізму вже сама по собі є запереченням таких методів. [...]”

Стою на тому, що в свідомості поневолених народів Україна має виступати не як імперіяліст (в повищому розумінні), але як протектор їхнього незалежного існування й розвитку. [...] Україна стане на Сході вирішальним чинником, у відношенні до якого всі інші народи будуть тільки сателітами. Нашу імперіяльну місію я бачу в здійсненні такої політики, яка б, не порушуючи підстав розвитку поодиноких народів, що більше – сприяючи цьому розвитку, водночас забезпечила б Українській державі вирішальну ролю лідера східноєвропейського державного бльоку (Україна – Білорусь – Кавказькі держави і т. д.), що, маючи відповідні організаційно-договірні форми, став би плятформою здійснення історичної місії України”⁴⁵.

Свої погляди М. Сціборський розвинув у книжці “Земельне питання” (1939): “Могутній організм нашої нації [...] скоро розпиратиме свої рямки, що ставатимуть для нього затісними. Маючи на Заході держави з розвиненою технічною цивілізацією й відгородившись від історичних ворогів, – він неминуче спрямує свій гін у напрямі, що продовжує його демо- і геополітичне підложжя: на Схід і Південний Схід [...], де закінчиться наша вікова історична боротьба з московським імперіялізмом, який, у свою чергу, настирливо прямує в цей бік”. Також він акцентував на тому, що українська колонізаційна акція “не наслідуватиме терористичних метод московського імперіялізму, що кожний слід своєї кривавої стопи значить руїною”.

⁴² Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 49–72.

⁴³ Там само. – Арк. 78–79.

⁴⁴ Там само. – Арк. 167.

⁴⁵ Там само. – Ф. 2. – Спр. 3. – Арк. 297.

Навпаки, Україна візьме під свою опіку “малі народи” Сходу, “покриваючи їх омофором своєї сили”, і таким чином “знайде в них самих опору для здійснення спільних завдань”⁴⁶. У такий спосіб Сціборський намагався погодити дві суперечні концепції ідеології ОУН – імперіалізм та солідарність з визвольними рухами по-неволених Москвою народів.

Важливою рисою ідеології та пропаганди ОУН був культ війни та воєнних чеснот, особливо важливий, на думку теоретиків ОУН, для нації, яка бореться за своє визволення. “Культ війни, мілітаризація національного духа, усе знання для перемоги – оце пробоеві гасла сучасної хвилі, яких здійснення покладе тривкі підвалини під будову Української держави”, – писав Вассиян⁴⁷. До плекання воєнних чеснот як головної запоруки перемоги визвольних змагань закликав у рефераті “Українська націоналістична воєнна доктрина” (1935–1936 рр.) і М. Колодзінський, який мріяв про те, що в самостійній державі українці настільки розвинули воєнний інстинкт, що стануть найбільш бойовим народом у світі⁴⁸.

Було б помилкою вважати ідеологію ОУН системою логічно пов’язаних і раціонально обгрунтованих тез. Деякі міфи й догми сприймали на віру. Стрижнем соціальної міфології ОУН був міф національного відродження, пов’язаний з уявленням про націю як про живий організм, що може народжуватись, хворіти, одужувати і вмирати. Цей міф мав такі основні мотиви: українська нація, колись велика й могутня, в сучасну добу досягла крайньої деградації і розкладу, наблизившись до межі національної смерті. Ознаками цього занепаду не лише в Україні, а й у всій Європі, є поширення “шлункових теорій” матеріалістичного світогляду, забуття героїзму та ідеалізму давніх часів і, нарешті, наступ комунізму. Але з війни та крові героїв постає новий світ, який творить нову героїчну добу. Лише героїчним, надлюдським зусиллям можна запобігти остаточній загибелі нації, і саме молоде покоління націоналістів покликане здійснити цей героїчний чин. Націоналістична революція не тільки знищить зовнішніх ворогів нації, а й очистить її від чужих, отруйних, ворожих елементів, які розкладають націю зсередини, та відродить її до нового життя⁴⁹.

Політична стратегія ОУН ґрунтувалася на її ідеології та була спрямована передусім на підготовку національної революції. Спершу організація орієнтувалася на поєднання легальної та підпільної діяльності, але після пацифікації 1930 р. гору взяли прихильники підпільної революційної боротьби. Члени ОУН і УВО в краї у 1930 р. сформулювали концепцію “перманентної революції”, згідно з якою належало безперервними бойовими акціями викликати постійне революційне кипіння в краї, втягуючи в революційні лави широкі маси населення. “Лише масовими виступами, що будуть повторюватися, можна піддержати й плекати постійний дух протесту проти окупанта, піддержувати ненависть до ворога та бажання остаточної з ним розправи. **Нарід не сміє звикнути до кайданів, не сміє почуватися в ворожій державі добре**”. Така позиція була несумісна з легальною діяльністю, спрямованою на покращення становища українців у межах чужих держав, на мирне

⁴⁶ Сціборський М. Земельне питання. – С. 90–91.

⁴⁷ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму. – С. 182.

⁴⁸ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 465. – Арк. 8, 34–35.

⁴⁹ Див., наприклад: Брут Р. Культ героїзму / Р. Брут. – Львів, 1937.

співіснування з панівними націями, тому “легальщину” та “реальну політику” поборювали як шкідливу для поневоленого народу. “Ми не можемо дозволити, щоб нація, коли прийде слушний момент до боротьби, до останньої розправи з ворогом, буде нездібна до боротьби. [...] А тому **ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові**”⁵⁰.

Автори концепції “перманентної революції” були свідомі того, що бойові виступи спровокують репресії проти українського населення і зумовлять йому численні жертви, але вважали їх виправданими. “Ніякі жертви не є завеликі, коли йде про життя і честь нації”⁵¹. У брошурі “Наше становище” КЕ ОУН проголошувала: якщо для майбутнього добра нації потрібно, щоб навіть половина одного покоління загинула – вона мусить загинути, але в боротьбі за свободу, а не в кайданах і неволі⁵². Ще категоричніше висловився Колодзінський: “Великий і здоровий нарід мусить вибороти собі волю або згинуть по-геройськи в боротьбі”⁵³.

Питання, коли і за яких обставин прийде “слушний момент” для визволення, залишалося відкритим. Офіційно ОУН проголошувала концепцію опори на власні сили, згідно з якою організований націоналістичний рух без допомоги інших держав власними силами мав підготувати і здійснити національну революцію. Однак керівники організації добре розуміли, що лише власних сил не вистачить, якщо не втрутиться потужний зовнішній чинник. Вони будували свою стратегію на досвіді Першої світової війни і Української революції, який для багатьох із них був власним досвідом. Сподівалися, що Друга світова війна, яку вважали неминучою, розвиватиметься за сценарієм Першої: держави, які поділили між собою українські землі, будуть знесилені війною, і це дасть Україні шанс відродитися⁵⁴.

У зв’язку з цим виникла проблема союзників. У 1928 р., розглядаючи можливість інтервенції проти СРСР за участю Польщі, Коновалець не відкидав можливості виступити на боці більшовиків з метою досягнення соборності, якщо інтервенти заздалегідь не гарантують самостійності України⁵⁵. Із посиленням комуністичного терору в радянській Україні ставлення до більшовиків ставало дедалі більш ворожим, але ще навіть у березні 1931 р. у ПУН обговорювали питання, чи не вислати в Москву члена Проводу Ріка Ярого на переговори з більшовиками про підтримку боротьби ОУН проти Польщі⁵⁶.

В ОУН були великі надії на співпрацю і союз із новою Німеччиною, де до влади прийшли націонал-соціалісти, однак тимчасове польсько-німецьке зближення в 1934 р. зробило їх на деякий час неактуальними. 1934–1935 рр. були для організації часом вагань і пошуків союзників. Провід ОУН намагався налагодити стосунки з британськими політиками. У 1935 р. на шпальтах паризького тижневика “Українське слово” (орган ОУН) розгорнулася цікава дискусія на тему “З ким нам

⁵⁰ Перманентна революція // Український націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / [упор. В. Рог]. – К., 2010. – Т. 1. – С. 110, 112.

⁵¹ Там само. – С. 111.

⁵² Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zewnętrznych, sygn. 2347, s. 28 (автором брошури був О. Бойдуник).

⁵³ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 96.

⁵⁴ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. – С. 72–74.

⁵⁵ Документи і матеріали з історії ОУН. – Т. 1. – С. 73.

⁵⁶ Там само. – К., 2010. – Т. 2. – Ч. 1: 1931–1934 / [упор. Ю. Черченко]. – С. 33.

іти?”). Це був рідкісний випадок, коли ОУН винесла питання зовнішньополітичної орієнтації на відкрите обговорення (чи не для того, щоб послати сигнал зацікавленим державам?). Представник ОУН у Великій Британії Євген Ляхович закликав відкинути надію на Німеччину, бо “зв’язавшись з німецькою політикою – ми, українці, знову можемо програти. [...] Німеччина [...] шпурлятиме нас під ноги раз Москві, раз Варшаві, то знову Москві, не звертаючи найменшої уваги не тільки на наші інтереси, але навіть на наші настрої і почування. [...] Знову ж остаючи в сфері впливів німецької заграничної політики – ми не з’єднаємо симпатій у другому таборі, таборі, що від Німеччини є значно сильніший... Чоловим провідником цього другого табору є Англія [...]”. На Англію і пропонував орієнтуватися Ляхович⁵⁷. Його оцінку німецької політики підтримав представник ОУН у Римі Євген Онацький, який, однак, скептично поставився до ідеї союзу з Англією, оскільки остання нічим не засвідчила своєї готовності підтримати українські самостійницькі прагнення⁵⁸. Останнім у дискусії висловився Лев Морозевич: “Проїздка на дресованому англійському понні безпечна, спокійна – та чи не заповільна? Чи не скоріше донесе нас до мети дикий німецький мустанг? **Донесе** або **рознесе** – таке питання насувається, та його розв’язка залежить у першій мірі від нашої сили та зрілості. Риск існує – та чи слід його боятися, коли ходять про ціль настільки важну, як незалежність?”⁵⁹

Врешті-решт Провід ОУН вирішив ризикнути і зав’язати стосунки з Німеччиною, оскільки британські й американські політики досить прохолодно сприймали спроби українців домогтися їхньої підтримки. Після початку італо-німецького зближення (осінь 1935 р.), яке ОУН правильно розцінила як спрямоване проти СРСР, вона дедалі більше орієнтувалася на держави “Осі”. Тимчасом гітлерівці знову почали розігрувати “українську карту”, особливо після оформлення військово-політичного союзу Німеччини, Італії та Японії (1936–1937). Свідченням нового зближення стала участь представників ОУН у з’їзді “закордонних націонал-соціалістів” у вересні 1937 р.⁶⁰ Того ж року Коновалець як голова ПУН надіслав вітальну телеграму лідерам трьох держав, які підписали Антиконтинентальський пакт⁶¹. Вибір було зроблено.

⁵⁷ Ляхович Е. З ким нам іти? / Е. Ляхович // Українське слово. – 1935. – 18 серп.

⁵⁸ Онацький Е. До питання: З ким нам іти? / Е. Юнацький // Там само. – 1 верес.

⁵⁹ Морозевич Л. Між двома великод державами (дискусійна стаття). До питання: З ким нам іти? / Л. Морозевич // Там само. – 29 верес.

⁶⁰ Sprawozdanie z posiedzenia “Zjazdu zagranicznych narodowych socjalistów” w Stuttgardzie z 6.IX.1937 r. z udziałem przedstawicieli OUN // Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach / W. Poliszczuk. – Toronto, 2002. – Т. 3. – Cz. 1: Dokumenty z zakresu zasad ideologicznych i założeń programowych nacjonalizmu ukraińskiego (= Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu). – Dok. nr 24. – S. 73–75. Публікуючи цей документ, В. Поліщук оголосив, що знайдено доказ членства ОУН у “фашистському інтернаціоналі”. Насправді такого інтернаціоналу не існувало, а в документі йдеться про участь посланців ОУН як гостей у з’їзді Закордонної організації НСДАП (NSDAP/Auslands-Organisation), що об’єднувала німецьких громадян – членів нацистської партії, які проживали за кордонами Третього Райху (див.: NSDAP/АО <<http://en.wikipedia.org/wiki/NSDAP/AO>>). Тим не менше, вигадку про членство ОУН у “фашистському інтернаціоналі” стали повторювати й інші історики (наприклад: Kulińska L. Działalność terrorystyczna. – S. 16, 25).

⁶¹ Архів ОУН у Києві. – Ф. 2 (Євген Коновалець). – Спр. 3. – Арк. 127.

Керівники ОУН добре розуміли небезпеку, адже гітлерівці вважали слов'ян нижчою расою, також були відомі агресивні наміри Гітлера здобути “життєвий простір” для німців на сході. М. Колодзінський у “Воєнній доктрині українських націоналістів” обурювався експансіоністськими планами Гітлера і називав націонал-соціалістів “міжнародними бандитами”⁶². Однак оунівці не бачили іншого виходу для українців, крім співпраці з Німеччиною – єдиною державою, здатною зруйнувати статус-кво в Європі. М. Колодзінський, наприклад, пов’язував майбутнє націоналістичне повстання з війною блоку фашистських держав проти СРСР⁶³. Члени ОУН знали, що гітлерівці шанують тільки силу і сподівалися, що коли український націоналістичний рух продемонструє свою силу і рішучість, то це змусить і Гітлера замислитися. Саме такі міркування визначали дії ОУН (б), тому в 1941 р. у Львові проголошено Акт відновлення Української Держави.

Орієнтація на держави Антикомінтернівського пакту, які провадили загарбницьку і колоніальну політику, поставила українських націоналістів перед непростим дилемою: з одного боку, як представники поневоленої нації вони симпатизували народам, що боролися проти загарбників і колонізаторів (часто при підтримці СРСР), а з другого – сподівалися на допомогу держав-агресорів у власній боротьбі проти московського імперіалізму. О. Чемеринський (Оршан) рішуче відкинув популярну в деяких націоналістичних колах ідею “інтернаціоналу поневолених”: “Стверджуємо, що ідея такого інтернаціоналу, як оруддя нашої визвольної боротьби, сьогодні неактуальна. І тому політичні фантоми в роді безумовної солідарності поневолених проти пануючих є шкідливі й небезпечні. [...]”

Фронт поневолених націй мусить покриватися з фронтом протимосковських націй. І коли можлива в нас співпраця з другими поневоленими націями, то тільки на ґрунті опертя на націоналістичний фронт світа й на протимосковські позиції”⁶⁴.

Плани ОУН передбачали розгортання всенационального повстання відразу після початку війни. Найдетальніше стратегію такого повстання розробив Колодзінський. ОУН послідовно мала виконати такі завдання: 1) викликати повстання на всіх українських землях; 2) надати йому організованої форми й zorganizувати з повстанських мас українську націоналістичну армію; 3) поширити й закріпити свою владу на українських землях; 4) знищити живі ворожі сили й перенести війну на ворожі землі⁶⁵. М. Колодзінський із притаманним йому максималізмом наполягав на тому, що незалежно від міжнародної кон’юнктури, повстання слід піднімати одночасно і проти СРСР, і проти Польщі, утверджуючи цим соборність України, навіть якщо Польща воюватиме на боці фашистських держав проти СРСР (у 1938 р. такий розвиток подій ще вважали можливим): “Ми мусимо вічно повторяти [...], що ми боремося за Україну Соборну й що на жадну іншу концепцію ми не згодимося, хоч би ми мали й цей раз програти. Така геройська програма не

⁶² Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 26 (пор.: там само. – Спр. 465. – Арк. 25). Цей фрагмент було опущено в циклостильному виданні першої частини праці М. Колодзінського в 1940 р. в окупованому німцями Кракові (див.: *Колодзінський М.* Українська воєнна доктрина / М. Колодзінський. – Ч. 1. – [Б. м., б. д.]; 2-ге вид. – Торонто, 1957).

⁶³ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 130–131.

⁶⁴ *Оршан Я.* Де стоїмо? / Я. Оршан. – Париж, 1938. – С. 17–18.

⁶⁵ Там само. – Арк. 91.

є програною, бо з її традиції виростуть нові борці, так як нинішні націоналісти вирости з традиції визвольної війни”⁶⁶.

На думку М. Колодзінського, остаточне визволення українців з-під влади ворогів настане тоді, коли повстання завершиться парадом переможних українських військ вулицями ворожих столиць – Варшави і Москви: “Така дефіляда означає символічно, що ворог лежить роздавлений, а побідний нарід має невичерпане джерело віри у власні сили і невгнуту боєву гордість. Особливо в наших відносинах є питанням життя або смерті закінчити наше визволення стратованням ворожих столиць. [...] Визволення України не полягає тільки у висвободженню українських земель з-під ворогів, але більше у висвободженню нашого рабського духа з почуття нищості. А таке почуття вищості нашої нації є тільки тоді можливе, коли наше визволення закінчиться славною епопеєю, себто походом на ворожі землі. Проголошення соборної Української держави має наступити на звалищах Москви і Варшави”⁶⁷.

Події Другої світової війни виявили утопічність планів Колодзінського та його однодумців. Ні в 1939, ні в 1941, ані в наступних роках ОУН не мала достатньої сили і впливу, щоб підняти загальнонаціональне повстання, не кажучи вже про похід на Москву. Однак наприкінці 1930-х років такі плани чи мрії надихали багатьох молодих націоналістів.

Важливе місце в політичній стратегії ОУН займало визначення політики щодо національних меншин України під час підготовки і здійснення національної революції та в майбутній незалежній державі. Погляд на націю як на збірну особистість логічно вів до переконання, що ворогами українського народу є не лише уряди й панівні класи держав-окупантів, а цілі “ворожі нації”. Осип Бойдуник у виданій від імені КЕ ОУН брошурі “Наша боротьба: її цілі шляхи і методи” (1931) наголошував, що національними ворогами українців, які їх нищать і не дозволяють створити незалежної держави, є не тільки уряди, а й народи, з волі яких ті уряди існують і панують – поляки, росіяни і т. д. Російська і польська нації є такими самими ворогами українців, як російський і польський уряди⁶⁸. В. Мартинець застерігав соратників від поширення “небезпечної” думки, що українські, польські та російські народні маси однаково терплять від визиску влади. Влада визискувачів, твердив він, “це еманация народів польського і російського [...]. Якраз у відмінність від соціалістів, що проповідують солідарність боротьби проти “влади визискувачів”, ми проповідуємо боротьбу з націями ворожими, всіми її членами на всіх ділянках”⁶⁹.

Члени ОУН по-різному бачили цілі і засоби боротьби з поляками. Андрієвський вважав, що революційний чин УВО і ОУН здатний “перевиховувати” поляків, призвичаюючи їх вважати українців рівнорядними супротивниками, на яких треба зважати. Врешті-решт поляки переконуються, що намагання зберегти панування над Західною Україною обходиться Польщі надто дорого: “Треба змагати, щоби

⁶⁶ Там само. – Арк. 132–133.

⁶⁷ Там само. – Арк. 137–138.

⁶⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zewnętrznych, sygn. 2347, s. 72.

⁶⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3833 (Краєвий провід Організації Українських Націоналістів на Західних Українських землях). – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 78.

посідання цих земель для поляків зробилося більш коштовним, як під оглядом матеріальним, так і моральним, більш тяжким і незносним, ніж відступлення від тих земель”. Андрієвський вважав за можливе упертою боротьбою спонукати поляків до висновку, що Польщі вигідніше погодитися з втратою західноукраїнських земель, здобувши в особі соборної України противагу російській небезпеці, ніж утримувати їх будь-якою ціною, ризикуючи “затроїти цілий організм польської держави і розвалити її, як то вже було в минулому...”⁷⁰.

На відміну від емігранта-наддніпрянця Андрієвського, більшість “крайовиків”, які безпосередньо боролися з польською владою, не вірила в можливість “перевиховання” поляків. Наприкінці 1930-х років деякі члени ОУН наполягали на радикальних методах боротьби з ворожими націями. М. Колодзінський у “Воєнній доктрині” закликав використати під час майбутнього повстання нагоду “вимести буквально до останньої ноги польський елемент” із західноукраїнських земель. Поляків, що чинитимуть опір, треба знищити, а решту стероризувати й примусити до втечі за Віслу. Ці землі мають особливе значення для майбутньої Української держави, а тому мають бути національно чистими, бо потім не буде часу на боротьбу з польським елементом, якби він вцілів у повстанні. “Треба пам’ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбудуватися будова Української держави й тим сильнішою вона буде”, – вважав М. Колодзінський⁷¹.

Євреїв не вважали “ворожим елементом”, хоч окремі члени ОУН не приховували негативного ставлення до них. У 1930 р. “Розбудова нації” вмістила програмну статтю М. Сціборського, який закликав українців і євреїв до порозуміння і твердив, що завданням майбутньої української влади “буде дати жидам рівноправне положення й можливість виявляти себе у всіх ділянках суспільно-громадської, культурної та іншої діяльності”. Така політика, на думку автора статті, сприятиме виробленню в єврейських масах державницького патріотизму щодо України⁷².

Однак заклик М. Сціборського залишився без відповіді. Ані ОУН, ані єврейські політичні організації так і не зробили жодних реальних кроків до взаємного порозуміння. А з 1933 р. євреї у стратегії ОУН навіть зайняли місце серед “ворожих націй”, як росіяни і поляки.

У 1930-х роках – під час найбільшого розмаху більшовицького терору в радянській Україні чимало євреїв були членами більшовицької партії або співпрацювали з каральними органами СРСР, що й зумовило переконання про виняткову роль євреїв у злочинах комуністичного режиму.

Інший чинник, який сприяв посиленню антисемітизму в ОУН, перемога нацистів у Німеччині. Українські націоналісти покладали великі надії на допомогу Німеччині в боротьбі за самостійність України. Щоб заручитися підтримкою гітлерівців, деякі оунівці взяли на озброєння антисемітську риторичку, запозичену в німецьких ідеологів антисемітизму.

⁷⁰ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 51, 63.

⁷¹ Там само. – Спр. 466. – Арк. 103–104.

⁷² Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова Нації. – 1930. – Ч. 11–12. – С. 266–272.

Наприкінці 1930-х років ставлення ОУН до євреїв зазнало кардинальних змін порівняно з тезами Сціборського 1930 р.⁷³. Тодішня концепція національної політики ОУН передбачала створення в майбутньому моноетнічної української держави шляхом асиміляції національних меншин. Виняток робили тільки для євреїв. Я. Стецько, якому Є. Коновалець доручив підготовку ідеологічного змісту другого Конгресу ОУН, писав: “Всякі меншини поза жидами, для яких будуть гетта, будуть зденаціоналізовані й засимільовані всіма доцільними засобами, як атракцією ідеї, моральною демобілізацією (і висилками до границь їх “ойчизн”), так і фізичними засобами, коли це останнє буде потрібне й доцільне. [...] Важною є справа жидів, та ми нічого потішного їм сказати не можемо (поза тим хіба, що в упорядкованій Укр[аїнській] Державі не буде фізичних протижидівських погромів [...])”⁷⁴.

Та євреям треба було ще пережити добу націоналістичного повстання, що його деякі оунівці розглядали як нагоду позбутися “ворожого елементу”. М. Колодзінський прогнозував, що гнів українського народу на євреїв буде особливо страшний, але ОУН повинна його не гамувати, а навпаки – розпалювати, “бо чим більше загине Жидів під час повстання, тим буде краще для Української держави, бо Жиди будуть одинокою меншиною, яку не сміємо обхопити нашою денационалізаційною політикою”⁷⁵.

В. Мартинець пояснював, чому євреї не підлягали денационалізації (українізації). Розглянувши суспільну роль євреїв в Україні і визнавши її винятково негативною, він доводив, що “під расовим оглядом це елемент непридатний до мішання й асиміляції”. На його думку, змішування з євреями призвело б до психологічного “ожидовлення українців”, наслідком якого була б утрата останніми державницького інстинкту, нібито зовсім непритаманного “бездомно-бездержавному” єврейському народові. Щоб уберегти українців від такої небезпеки, В. Мартинець вважав доцільним заборонити мішані шлюби та ізолювати євреїв від будь-яких – економічних, політичних і культурних – контактів з українцями. Фактично йшлося про те, щоб у майбутній Українській державі замкнути всіх євреїв у гетто, що мало б привести до їхньої масової еміграції⁷⁶.

Готуючись до повстання на випадок німецько-польської війни, КЕ ОУН у 1939 р. все ж заборонила членам організації чинити репресивні дії щодо євреїв, аргументуючи це тим, що в країнах західних демократій (Англії, Франції, США) євреї нібито мали вирішальний вплив на формування зовнішньої політики⁷⁷. Це може свідчити, що крайня антисемітська позиція однодумців покійного вже тоді М. Колодзінського на той момент не була панівною, хоч важко сказати, що переважало – принципи міркування чи кон’юнктура.

⁷³ Див.: *Sarynyuk M. Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947 / M. Sarynyuk // Nationalities Papers.* – Vol. 39. – 2011. – No 3. – P. 315–352.

⁷⁴ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 108, 118 (“Українська національна революція або Україна на шляху віднови й творення нових внутрішніх вартостей і встановлювання своєї великодержавної рації в Європі й світі” – аркуші не нумеровані).

⁷⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 136–137.

⁷⁶ *Мартинець В. Жидівська проблема в Україні / В. Мартинець // Ідея в наступі. Альманах.* – Лондон, 1938. – С. 24–47.

⁷⁷ *Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках.* – С. 229.

З таким суперечливим підходом до “єврейського питання” ОУН вступила у Другу світову війну. Ставлення ОУН до Голокосту – окрема дискусійна тема, що потребує спеціального розгляду. Тут висловлю лише одне припущення. Керівники обох фракцій ОУН не були запеклими антисемітами, вони вважали євреїв чужинцями на українській землі. Оунівці мали велику мету – самостійну Україну, і коли нацисти давали зрозуміти, що ціною самостійності є співучасть у знищенні євреїв, багато націоналістів готові були погодитися на такі умови. На щастя, конфлікт ОУН з окупаційною німецькою владою в 1941 р. позбавив Організацію українських націоналістів необхідності брати участь в “остаточному вирішенні єврейського питання”.

Досвід війни, на думку полковника УПА й одного з ініціаторів ревізії ідеології ОУН Йосипа Позичанюка, зумовив “криваве протверезіння”. Відповідаючи Дмитрові Донцову, який критикував нову програму ОУН(б) і вимагав боротьби зі “світовим жидівством”, Позичанюк писав: “Треба бути сьогодні політичним немовлям, щоб не розуміти, що незважаючи ні на які наші традиції в жидівським питанні, нині з ряду причин треба за всяку ціну відпекатися від антисемітизму. І саме тому, чому треба відпекуватися від найменшої тині гітлеризму. Бо власний наш нарід розпне або викине геть тих, хто стане на цю лінію”⁷⁸.

Ідеологію ОУН 1929–1939 рр. найкраще можна окреслити термінами, які вживали самі ж оунівці – *революційний інтегральний націоналізм* недержавного народу. Її найважливішими елементами були трактування української нації як органічної цілості (збірної особи), визнання її інтересів вищими від інтересів будь-якої соціальної групи, інших націй та людства загалом, а також (у радикальному варіанті цієї ідеології) вимога повного підпорядкування особи національним інтересам. Стрижневою ідеєю ОУН була національна революція, метою якої було не лише здобуття незалежної Української держави, а й творення нового суспільного ладу, відмінного і від капіталізму, і від соціалізму, духовне переродження нації та формування нової людини. Як радикальна ідеологія національного визволення з авторитарними тенденціями у 1930-х роках інтегральний націоналізм ОУН набув форми *революційного тоталітарного націоналізму*, який прагнув охопити все українське суспільство, змобілізувати його на національну революцію і збудувати нову Українську державу на засадах націократії.

Політична стратегія ОУН впливала з її ідеології й була спрямована на мобілізацію мас з метою використання майбутньої світової війни для відновлення Української держави. Наприкінці 1930-х рр. ОУН пов’язувала свої надії з державами фашистського блоку, плануючи з їх допомогою зруйнувати СРСР і Польщу та створити самостійну соборну Україну. Радикальне крило організації вважало за необхідне в ході національної революції навіть силоміць очистити Україну від представників “ворожих націй” – поляків, євреїв і росіян.

Досвід війни спонукав український націоналістичний рух переглянути свою ідеологію й політичну стратегію, надавши їм демократичного змісту. Уже

⁷⁸ Цит. за: В’ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв. – С. 84–85.

наприкінці війни змінилося ставлення ОУН і до національних меншин. Незмінною залишалася головна мета – визволення і відродження нації в незалежній державі.

Oleksandr Zaitsev. The Ideology and Political Strategy of the OUN before 1939

The ideology of the OUN in 1929–1939 can be best described in terms used by the OUN members themselves – as the revolutionary integral nationalism of non-state people. Originating as a radical ideology of national liberation with authoritarian tendencies, during the 1930s, the integral nationalism of the OUN gained a form (again, in the terminology of the OUN members) of the revolutionary totalitarian nationalism, which sought to cover the entire Ukrainian society, mobilise it for the national revolution and build a new Ukrainian state on the basis of natiocracy. The political strategy of the OUN stemmed from its ideology and was aimed at mobilising the masses under its leadership to use the upcoming world war for obtaining the Ukrainian statehood with the revolutionary means.

Key words: ideology, political strategy, the Organization of Ukrainian Nationalists, integral nationalism, totalitarianism, natiocracy, national liberation.

Александр Зайцев. Идеология и политическая стратегия ОУН до 1939 года

Идеологию ОУН 1929–1939 гг. лучше всего можно определить в терминах, которые употребляли оуновцы – *революционный интегральный национализм* негосударственного народа. Как радикальная идеология национального освобождения с авторитарными тенденциями в 1930-х гг. интегральный национализм ОУН принял форму *революционного тоталитарного национализма*, стремившегося охватить украинское общество, мобилизовать его на национальную революцию и построить новое украинское государство на принципах *нациократии*. Политическая стратегия ОУН логически вытекала из ее идеологии и была направлена на мобилизацию масс с целью использования будущей мировой войны для революционного обретения украинской государственности.

Ключевые слова: идеология, политическая стратегия, Организация украинских националистов, интегральный национализм, тоталитаризм, нациократия, национальное освобождение.